

Ottmar Trașcă – Seres Attila

Márton Áron 1944. május 18-i kolozsvári beszéde a zsidók deportálása ellen

*Gondolatok néhány magyar és román levéltári irat apropóján**

BEVEZETŐ

A magyar katolikus egyházi főméltóságoknak a magyarországi zsidók gettóba kényszerítése és deportálása elleni állásfoglalásai közül Márton Áron erdélyi (gyulafehérvári) püspök 1944. május 18-i kolozsvári beszéde volt a legegységesebb és a legnyíltabban felvállalt tiltakozás. Ez a kiállítás, amely Márton Áron számára nem véletlenül egyetemes elismerést váltott ki, általánosan ismert tény nemcsak a korszak kutatói és a katolikus egyházi társadalom, hanem a szélesebb értelemben vett magyarországi és erdélyi közvélemény előtt is, nem véletlen tehát, ha a püspök életrajzírói közül mindenki megemlíti.¹ A Magyar Országos Levéltárban és a pitești-i Román Katonai Levéltárban folytatott kutatásaink során olyan dokumentumokra bukkantunk, amelyek ismét felhívták a figyelmünket erre az eseményre. Annak ellenére, hogy az általunk közölt román katonai források többsége általánosságban foglalkozik az észak-erdélyi zsidósággal szembeni magyar kormányzati kényszerintézkedésekkel és a koncentrációs táborokba hurcolásával, s a püspök megnyilatkozását is csak egy rövidebb feljegyzés érinti, összességében véve ezek az iratok lehetőséget nyújtanak arra, hogy Márton Áron eme nagy horderejű beszédével kapcsolatban újabb kérdéseket és elemzési szempontokat vessünk fel.

A beszéd szövege kisebb-nagyobb eltérésekkel több változatban maradt fenn az utókor számára.² Teljes terjedelemben Virt László közölte először azzal a megjegyzéssel, hogy ahhoz Domokos Pál Péter gyűjteményéből fért hozzá.³ Egy néhány évvel később megjelent kötetében a szerző ezt a szövegváltozatot egy bekezdéssel kiegészítve publikálta,⁴ ugyanis időközben egy újabb,

addig ismeretlen részlet látott napvilágot a Hetényi Varga Károly által szerkesztett szemelvénygyűjteményben.⁵ Domokos Pál Péter Márton Áronról szóló monográfiájában utóbb ugyanaz a kiegészített variáns szerepel azzal az árnyalatnyi eltéréssel, hogy a szerző, nyilván a saját emlékei alapján, az utolsó bekezdéshez még egy mondatot toldott.⁶ A mindmáig leggazdagabbnak és leghitelesebbnek tartható intakt szövegváltozatot Marton József és Kuszálík Péter tette közzé nemrég. A szerzők a dokumentumhoz írt bevezetőben arról adnak tájékoztatást, hogy a szöveg eredeti kézírata megvolt a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban, de az idők során nyoma veszett. Az általuk megjelentetett textus ennek a kéziratnak a gépelt átirata, amelyet jelenleg a döntően a püspök személyes hagyatékából és kézírataiból létrehozott gyulafehérvári múzeumban, a Márton Áron Múzeumban őriznek.⁷

Az egyes szövegvariánsok közli egyöntetűen leszögezik, hogy a Szent Mihály plébániatemplomban elhangzott beszéd pontos, szövegű rekonstrukciójára évtizedekkel az esemény után már nincs lehetőség. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy Márton Áron sem jegyezte le előre a szövegét. Nyilvánvalóan rendelkezett információkkal a kolozsvári zsidóság május 3-án induló, s 13–14-én befejeződő gettóba tömörítéséről,⁸ de nem kizárt, hogy csak a városba érkezve, a helyi állapotokkal szembesülve fogant meg, netán erősödött meg benne, hogy a prédikációjának aktuális töltetet ad. Eredetileg egy szakrális egyházi szertartásra, a május 18-i, áldozócsütörtöki papszentelésre utazott Észak-Erdély fővárosába, de a korabeli sajtótudósításokból leszűrhető, hogy már május 16-án, kedden megérkezett Kolozsvárra,⁹ tehát alkalma nyílt a konkrét helyzettel való megismerkedésre.

Az esemény társadalmi és szakrális jelentőségét növelte, hogy a második bécsi döntés után, tehát Erdély kettészakítását követően Márton Áron a püspökség dél-erdélyi székhelyén, Gyulafehérváron maradvra csak korlátozott mozgásszabadsággal rendelkezett, 1944–1945 fordulójáig nem sokszor léphette át a bécsi határt, s a püspöki jogait csak közvetve, a kolozsvári székhellyel létrehozott püspöki helytartóságon keresztül gyakorolhatta. Noha 1940. augusztus 30. után a papnevelő intézetet is Kolozsvárra telepítették át, 1941-ben nem tartottak papszentelést a kincses városban, mert csak egyetlen ötödéves papnövendék volt, aki éppen Dél-Erdélyből származott, ezért őt a gyulafehérvári székesegyházban szentelte fel Márton Áron. 1942. június 21-én pedig, a püspök kérésének eleget téve, Fiedler István egykori nagyváradai püspök végezte el ezt a szertartást a Szent Mihály plébániatemplomban.¹⁰ A Márton Áron születésének 100. évfordulójára megjelent, kortársainak visszaemlékezéseit és más, levéltári kutatásokra támaszkodó tanulmányokat felölelő emlékkönyv életrajzi kronológiája szerint a püspök 1943-ban vett részt először a papnevelde növendékeinek felszentelésén: az észak-erdélyi és székelyföldi bérmakörútja állomásaként 1943. június 6-án kilenc diakonust szentelt pappá.¹¹

Virt László rekonstruálta a szöveg keletkezésének közvetlen előtörténetét is. Baráth Béla, a kolozsvári Szent Mihály plébániatemplom akkori plébánosa szerint a püspök szabadon beszélt, anélkül, hogy a szövegét előre leírta volna, ami egyértelműen arra utal, hogy nem érkezett előre átgondolt és megfogalmazott beszédtervezettel. A beszéd egykori fültanúja, Keresztes Sándor, aki akkor Márton Áron tanítványa volt, visszaidézte, hogy a püspök a szertartás előtt a plébániahivatalban szűk körben közölte, hogy mire készül. A beszéd szövegét a Slachta Margit által vezetett Szociális Testvérek Társasága nevű női szerzetesrend tagjai jegyzetelték le, akik nyilván szintén jelen voltak ezen a szűk körű megbeszélésen, hiszen ott válhatott számukra is nyilvánvalóvá, hogy egy különleges tartalmú beszédet fog mondani a püspök, amit érdemes lesz minél részletesebben lejegyezniük. A lejegyzett szöveget azután terjesztés végett elküldték a rend budapesti anyaházába.¹² Kis György, aki zsidó családban született, majd katolikus pap lett, s 1944 tavaszán-nyarán a rend alapító főnöknőjével és tagjaival dolgozott együtt, a Szenes Sándor által készített interjúkötetben elmondta, hogy a szöveget később valóban a Slachta Margit által vezetett

Keleti Újság, 1944. május 20.

Szent Lélek Szövetség irodájában sokszorosították és terjesztették.¹³ Bár arra vonatkozóan egyelőre nem találtunk semmilyen szakirodalmi adatot vagy utalást, hogy a szervezet milyen nyomdai kapacitásokkal rendelkezett, nem tartjuk kizártnak, hogy nem voltak nyomdászati berendezéseik, ezért a szöveget írógéppel, tintapapír segítségével sokszorosították, ami azt jelentette, hogy 15-20 oldal egyszeri legépelése után azt – akár egy következő személynek – újra kellett gépelni. Ez egyrészt csak korlátozott példányszámot eredményezhetett, másrészt a sokszori újragépelés növelte a szövegben lévő hibák, elütések, eltérések kockázatát, így már a szöveg keletkezésének pillanatában számtalan, kisebb mértékben eltérő variáns létezhetett.

A mellékletben általunk is közölt, Luby Géza brassói magyar konzul által Sztójay Döme miniszterelnöknek felterjesztett szöveg jelentőségét elsősorban abban látjuk, hogy ez a legkorábbi ismert szövegváltozat.¹⁴ Figyelemre méltó, hogy ez szinte teljes egészében megegyezik a Marton József és Kuszálík Péter által közzétett variánsal. A mindenkori brassói konzul illetékességi körébe tartozott a történelmi Erdély déli részén honos magyarság, így a katolikus egyházmegye által pasztorált katolikusság képviselője is, a magyar

diplomáciai jelentésekben számtalan nyomát találjuk a püspök és a magyar misszióvezető közötti közvetlen érintkezésnek és eszmecsereknak. Sőt, ezek a dokumentumok egyértelműen arra utalnak, hogy Márton Áron maga is a romániai magyar missziók, s különösen a brassói konzulátus egyik legfontosabb információforrásává vált. Alaposan feltételezhető ezért, hogy a brassói konzul által mellékelte szöveget maga a püspök vagy annak legszűkebb környezete juttatta el a magyar diplomatának.¹⁵

Domokos Pál Péter, aki 1939–1940 folyamán az erdélyi püspökség egyházi főtanfelügyelője volt, és kiváló személyes kapcsolatokat ápolt Márton Áronnal, illetőleg 1944-ben a kolozsvári állami tanítóképző igazgatója volt, azt írta, hogy a május 18-i beszéd hatására valóságos felbolydult Kolozsvár lakossága.¹⁶ Ez nem véletlen, hiszen a szertartáson a nagyszámú egyházi személy mellett világi vezetők, a városi előjárók is sokan képviseltették magukat. Ott volt például Inczedy-Jokszmann Ödön vármegyei és Vargha Lajos városi főispán, György Lajos, Venczel József és Csizmadia Andor egyetemi tanárok, utóbbi egyúttal városi tanácsnok, továbbá a helyi katonai, bírói és rendőri szervek reprezentánsai.¹⁷ Az erdélyi sajtóorgánumok a cenzúra miatt a beszéd teljes szövegét nem közölték, s annak súlyos társadalompolitikai aktualitásaira sem tettek semmilyen utalást, csak a lelkiséget és az egyházi pasztorációt érintő vonatkozásaira tértek ki röviden, esetenként a szertartás lefolyását ismertették.¹⁸ Noha maga szertartás két és fél órán át tartott,¹⁹ az MTI is csak egy rövid közleményben emlékezett meg róla.²⁰ Kíváncsiak lettünk volna arra, hogy a dél-erdélyi magyarság legfőbb orgánumban, a *Déli Hírlapban*, amely nem tartozott magyarországi sajtófelügyelet alá, így a magyar hatóságok cenzúrájának sem volt kitéve, napvilágot látott-e olyan adat vagy információ, amely a beszéd elhangzásával kapcsolatos eddigi ismereteinket árnyalja, de sajnos a korabeli számok tételes áttekintése után azt konstatáltuk, hogy a lap nem közölt tudósítást a papszentelésről.²¹

Természetesen nem kívánjuk kisebbiteni Márton Áronnak a zsidóság jogfosztásával szembeni társadalmi küzdelemben szerzett különleges érdemét, mégis úgy véljük, hogy ezzel a deklarációval kevesebb kockázattal bírta, mint azoknak a főpásztoroknak, akik Magyarország területén lévő egyházmegye élén álltak. Ne feledjük el, hogy Márton Áron román állampolgárként egy másik állam joghatósága alá tartozott. Domokos Pál Péter könyvéből tudjuk, hogy a beszéd el-

hangzását követő napon a kolozsvári rendőrfőkapitány beidézte Baráth Bélát, s követelte, hogy hozza a püspök tudomására, hogy a kormányzat nehezményezi a szentbeszédének a zsidóüldözésekre vonatkozó részét. Burkoltan megfenyegették Márton Áront, hogy ha még egyszer ilyen értelmű nyilatkozatot tesz, többet nem kap határátlépési engedélyt. Ezen a beszélgetésen is tudatosult, hogy a püspök idegen állampolgársága miatt nem indíthatnak vele szemben eljárást.²² Baráth Béla egyébként ezt a beidézést a püspök de facto kiutasításaként értelmezte,²³ bár ezzel kapcsolatban mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a püspök beutazási engedélye addig is sokkal inkább a román hatóságokon múlt, s sokkal inkább román részről gördítettek akadályokat a magyarországi utjai elé, mintsem magyar részről.

Véleményünk szerint a személye a magyar hatóságok részéről ezzel együtt is érinthetetlen volt, hiszen 1940. augusztus 30. után ő volt a dél-erdélyi magyarság legtekintélyesebb egyházi és társadalmi vezetője. Nyilván ezzel magyarázható az is, hogy – mint már említettük – a mindenkor brassói magyar konzul legfontosabb információforrása volt. Ráadásul, mivel a protestáns egyházak – nyilván az adott egyházmegye kiterjedését, híveinek létszámát és pasztorációs szükségleteit is figyelembe véve – vikáriusokra bízta a Dél-Erdélyben maradt híveik lelki vezetését, kétségtelesen Márton Áron volt a legmagasabb rangú és legkarizmatikusabb magyar egyházi vezető, akit a kölcsönös kisebbségi politika alkalmazása során az észak-erdélyi román püspökökkel szembe lehetett állítani. Mint ismert, három román egyházi vezető, két görög katolikus és egy ortodox püspök maradt Észak-Erdélyben: Iuliu Hosu szamosújvár-kolozsvári görög katolikus püspök, Alexandru Rusu, a nagybányai székhelyű máramarosi görög katolikus püspökség főpásztor, illetve Nicolae Colan kolozsvár-feleki ortodox püspök.²⁴ Ha a magyar–román nemzetiségi egyházpolitikai párharcot egy képzeletbeli sakktáblán képzeljük el, akkor Márton Áron testesítette meg a „király” bábuját, amelyikkel a román bábukat folyamatosan sakktáblán lehetett tartani.

Az egyetlen retorzió a személyével szemben tehát ténylegesen a beutazási engedélyének a megtagadása lehetett, bár ez is inkább üres fenyegetésként hatott, hiszen egy 1981-ben készült riportból, vagyis egy *oral history*-jellegű forrásból szerezhetünk tudomást arról, hogy 1944. augusztus 24-én, vagyis éppen egy nappal a román kiugrás után ismét Kolozsváron tartózkodott, s szerephez jutott a magyar kiugrási kísérletek társa-

dalmi háttérországának megszervezésében.²⁵ Erdemes aláhúzni, hogy ekkor még ugyanaz a Sztójay-kormány volt hatalmon, amelynek közegei annak idején kiutasítással fenyegették meg, a Lakatos Géza nevével fémjelzett kormányt csak augusztus 29-én nevezte ki Horthy Miklós kormányzó.

Szükség lenne az erdélyi katolikus püspökség zsidópolitikájának, s azon belül a zsidó kikeresztelésekkel összefüggő irányvonalának az eddigieknél jóval behatóbb és célirányosabb kutatására, hiszen ezzel rá tudnánk világítani Márton Áronnak a zsidókérdéssel kapcsolatos felfogására, esetleges változására, esetleges érzékenységre, amit még egyáltalán nem tekinthetünk kellőképpen tisztázott problémának. Tény, hogy Márton Áron és az izraelita felekezet vezetői között kiváló személyes kapcsolatok alakultak ki az idők folyamán. Weinberger Mózes, aki 1934–1944 között Kolozsvár neológ főrabbija volt, megemlékezett róla, hogy Márton Áron címzetes kanonokká történt kinevezésekor levélváltás zajlott le közöttük. A rabbi visszaemlékezéséből az derül ki, hogy amikor Márton Áront kolozsvári plébánosá iktatták be, a ceremónián jelen volt Weinberger is, s az 1939. február 12-i püspöki beiktatásán is mondott üdvözlő beszédet. Az ez alkalomból rendezett ünnepi vacsorán Márton Áron külön figyelmet fordított a zsidó vallás étkezési szokásainak betartására, és kóser vacsoráról gondoskodott számukra.²⁶

A kérdéskört általánosabb összefüggésekben vizsgálja Ady Izabella egy eddig kéziratban heverő, de hamarosan megjelenő tanulmánya.²⁷ A szakmunka alapján megállapítható, hogy Márton Áron már 1939-ben, a 376/1939. sz. rendeletével szabályozta a zsidók kikeresztelkedését az egyházmegye területén. Ez alapvetően nehezebb feltételeket teremtett az áttérni vágyó zsidók számára, mint a bukaresti katolikus érsekség erre vonatkozó, s 1941-ben radikálisan megváltozó szokásrendje. Míg például a gyulafehérvári egyházmegye hosszabb, egyéves tanulmányi és adaptációs időszakhoz kötötte a keresztelkedést, addig Alexander Theodor Cisar bukaresti érsek gyakorlatilag napok alatt lehetővé tette a szentségek felvételét. Természetesen ez az eltérés komplex okokra vezethető vissza, például arra, hogy a gyulafehérvárinál a létszámában jóval kisebb, történelmi hagyományait tekintve pedig jóval fiatalabb bukaresti egyházmegye a fajsúlyának növelése végett maga is érdekelt volt a zsidók tömeges áttérésében. Másrészt a bukaresti érsekség változtatása ezen a téren a német expanzió látvá-

nyosabb előretörésére, s a romániai zsidótörvények szigorodására adott válaszként is értelmezhető, míg Márton Áron eddigi ismereteink szerint nem szabályozta újra a kérdéskört. A második bécsi döntés utáni időszakban Márton Áron felhívására a gyulafehérvári püspökség Dél-Erdélyben maradt 86 plébániája közül 62 szolgáltatott adatokat az 1920. évi impériumváltás óta a plébánia területén kikeresztelkedett zsidók létszámáról. Eszerint 1920-tól 1942. június 7-ig bezárólag mind összesen 73 izraelita vallású személyt kereszteltek meg az erdélyi katolikus püspökség dél-erdélyi részének plébániáin. Feltűnő, hogy a keresztelések közel 40%-a az 1939–1942 közötti hároméves intervallumban történt, míg az azt megelőző csaknem két évtizedre esett a 60%-a. Ady Izabella a kutatásai során a püspökség dél-erdélyi részén és az északi püspöki helytartóságban összesen 66 áttérési kérvényre bukkant, ezek közül 26 esett a déli részre. Igaz, 1944-ben, amikor a püspöki helytartóság területén ugrászerűen megemelkedik a kérvények száma, egy kérvényt már egyszerre több személy írt alá.

IRATOK²⁸

1.

*Mihail Andronescu tábornoknak, az I. román hadsereg vezérkari főnökének átírata a román hadsereg vezérkari főnökségének
Szeben, 1944. május 4.
Gépelte eredeti. AMR, fond 5417, dosar nr. 1172, file 76-78.*

ARMATA I-a	Nr. 20.728 ²⁹
– Stat Major –	din 9 Mai 1944
Secția II-a.	ARMATA I-a
SECRET	către
	<u>MARELE STAT MAJOR</u> ³⁰
	Secția 2-a. Bir[oul] Inf[ormati]i

Am onoare a înainta alăturat copia depe o notă informativă verificată a Poliției Turda (data culegerii: 2-4 Mai a[nul] c[urent]).

D[in] O[r]din	
ȘEFUL DE STAT MAJOR	Șeful Sec iei II-a.
GENERAL ADJ[UTANT]	ss. Andronescu ³¹
	L[oco]t[enent]
	Col[onel] ss.
	Pambucol ³²
M. Andronescu	I. Pambucol

Melléklet

A tordai rendőrparancsnokság jelentése az észak-erdélyi zsidók gettóba kényszerítéséről Torda, 1944. május 4. Gépelt másolat.

Május 1-ről 2-ra virradó éjjel Kolozsvárra érkezett a Gestapo, abból a célból, hogy megszervezze a zsidó lakosság gettóba tömörítését. A Gestapo észak-erdélyi csoportjának vezetője Walter Strohschneider, aki Kolozsváron állította fel a stábját. Május 3-án megkezdtek az észak-erdélyi zsidók összegyűjtését. A gettókat a bombázásoknak leginkább kitett helyeken hozták létre. A magyar lakosság az internált zsidó lakosság házaiba költözött. A közismert zsidó kommunistákat ismeretlen helyre szállították, egyes információk szerint sokat lölettek közülük. A zsidó lakosság ingóságait elkobozták és részben Németországba szállították. Egyes kolozsvári zsidókat a Gestapo szervei akkor fogtak el, amikor a szovjet rádióadást hallgatták. Karády Katalint Angliának való kémkedés vádjával letartóztatták, majd a dokumentum szerint kivégezték. A Gestapo sok olyan magyar lakost is, aki szoros kapcsolatban állt a helyi zsidókkal, internált.

Aláírás nélkül

2.

A tordai rendőrparancsnokság információs jelentése az észak-erdélyi zsidók deportálásáról Torda, 1944. május 25. Gépelt másolat. AMR, fond 5417, dosar nr. 1172, file 88-90.

Az észak-erdélyi zsidók gettóba tömörítése május 14-én befejeződött. A kolozsvári gettóban körülbelül 20 ezer embert internáltak, akik közül körülbelül 16 ezer helyi illetőségű, a többiek vidéki településekről szállították oda. Az internált zsidók egy része számára barakkokat állítottak fel, de a többségük a szabad ég alatt tartózkodik. A gettót szögesdróttal kerítették körbe, nappal és éjjel német katonák őrzik. Mielőtt internálták volna őket, minden tulajdonukat le kellett adniuk, csupán néhány hálórubbijukat tarthatták meg. Minden értéket, pénzt, ékszereket, begyűjtöttek tőlük, s a Nemzeti Bankban helyezték el. Az ingóságok egy részét a németek Németországba szállították, a házaikat pedig a magyar hatóságok foglalták le. A magyar hatóságok már május 16-tól kezdődően levették a pecsétet a zsidó épületekről, s megkezdtek azok nyilvántartásba vételét. Mielőtt internálták volna őket, több zsidó nagyobb pénzeszeget és ékszereket rejtett el különféle magyar, román és német személyeknél, amit később a Gestapo szervei felfedtek, ezért letartóztatták ezeket a személyeket. Magát a kolozsvári magyar kémelhárítás vezetőjét is követte a Ges-

tapo, mivel azzal vádolták, hogy zsidó elemeket támogatta, s segítette a titkos határátlépéseiket Romániába. A kolozsvári magyar kémelhárításnak dolgozó, Tilinek nevezett, cigány származású Cri an Vasile több zsidót hozzásegített az illegális határátlépéshez Romániába, de még a határátlépés előtt kirabolta őket. Őt is követte a Gestapo. A Gestapo letartóztatta Aurel Socol kolozsvári román ügyvédet is, aki belekeveredett a zsidók ügyébe. A tordai rendőrparancsnokság vizsgálatai szerint több zsidó ügy próbálta meg elkerülni a német hatóságok kényszerintézkedéseit, hogy illegálisan átlépte a magyar-román határt. Közülük egyesek, akiknek sikerült kijátszaniuk a román határszervek éberségét, állítólag egészen Constan áig eljutottak, ahol az alkalmas pillanatra várnak hogy Palesztinába menjenek. Más zsidókat a tordai rendőrparancsnokság szervei tartóztattak le, s átadták őket a Gestapo kolozsvári szerveinek. Így például május folyamán 51 zsidót fogtak el, és adták át a kolozsvári német hatóságoknak. A kolozsvári Gestapo-parancsnok, aki udvariassági vizitet tett Tordán, hogy megköszönje a rendőrségnek a közreműködését a Magyarországról eltűnt személyek felkutatásában, kijelentette, hogy a román hatóságok nagy szolgálatot tettek a magyarországi német érdekeknek ezeknek a zsidóknak a követésével és elfogásával, mivel ezek a zsidók különféle diverzáns akciókban vettek részt, ugyanis két rádióadót találtak náluk, amelyeken a londoni rádió híreit figyelték. Kijelentette még, hogy a Romániában elfogott magyarországi zsidók közül sokan a magyar kémelhárítás szolgálatában álltak, amely segítette őket az illegális határátlépésben, s hamis személyi okmányokkal látta el őket.

3.

Luby Géza brassói magyar konzul jelentése Sztójay Döme magyar külügyminiszternek Brassó, 1944. május 27. Gépelt másolat. MOL, K 65, 272. csomó, 1944–27/1. tétel, szám nélkül

M[agyar] Kir[ályi]
Konzulátus Brassó
40/1944. pol.

Másolat

1944. május 27-én
Tárgy: Márton Áron
püspök Kolozsváron
elhangzott szövege
szövegének felterjesztése
1 melléklet

Márton Áron püspök kolozsvári papszentelő útja alkalmából folyó hó 18-án az ottani székesegyházban elhangzott szövegének szövegét, amely más forrásból Nagyméltóságod előtt már bizonyára ismert, idezártnan tisztelettel felterjesztem.

Megkapja: M[agyar] Kir[ályi] Követség Bukarest
Luby s[aját] k[ezűleg]
miniszteri segédtitkár

Melléklet

*Márton Áron papszentelés alkalmából elmondott
beszédének szövege
Kolozsvár, 1944. május 18.
Gépelte másolat.*

Márton Áron szózata papjaihoz

Kimondotta a kolozsvári Szent Mihály templomban 1944. május 18-án

Isten jóságából föladtam a szent papi rendet fiatal testvéreimnek s ez alkalommal most fölszentelt testvéreimhez, de egyúttal összes papjaimhoz kívánok szólni arról a kötelességről és magatartásról, melyet a jelen körülmények között hangsúlyozni szükségesnek látok.

A világ a gyűlölet és ellenségeskedés tüzeiben ég – mint szentséges Atyánk békeimádsága is mondja – saját gonoszságának áldozataként.

Az Egyház – híven isteni alapítójának parancsához – a felebaráti szeretet következetes vállalásával és szorgalmazásával tudatosította az emberi nem egységének, egyetlen nagy családba való tartásának gondolatát. Üldöztetéseket kellett magára vennie, de magára vette; évszázadok erőfeszítésébe, nevelő munkájába került, de a nehézségektől nem riadt vissza, csak hogy a rabszolga és a szabad közötti pogány különbséget megszüntesse, és hogy ezen túlmenően a különböző fajú, nyelvű és színű népeket a különböző és sokszor elválasztó tulajdonságok ellenére az ember-testvériség egyetemes gondolatában egyesítse.

Az Egyház állásfoglalásának és következetes magatartásának a felebaráti szeretet pozitív parancsa mellett indokolása a kereszténység alapvető hittétele, amely szerint mindnyájan Isten gyermekei és Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk.

A világ mind a kettőt régóta megtagadta, mind elméletben, s még inkább a gyakorlatban. Elvetette az istengyermekség és a Krisztusban való testvériség gondolatát hangzatos és megtévesztő elméletek hirdetésével a tudomány nevében. Eltelt dolgozott a felebaráti szeretet érvényesülésének a különböző címek alatt szervezett érdekek egyoldalú és igazságtalan túlhajtásával, vonzó, s nem egyszer szent igék nevében.

Nincs időnk s talán most nem is helyénvaló, hogy ezekkel perbe szálljunk. Ahol szenvedélyekkel és elfogultsággal állunk szembe, ott a józan

érvelés nem sokat segít. S a lelki vaktság ellen is Isten kegyelme az egyedüli hatásos gyógyszer. Az elméleteket pedig, bármilyen időtállóknak is hirdessék azokat, eltemetik az újabb elméletek.

Számunkra azonban, tisztelendő testvéreim, változatlanul érvényben van szent hitünk alaptétele, s a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint a nyugalmas időkben. Az ádáz ellenségeskedés szívet tépő zűrzavarában, amikor a halálgépek félelmetes motollái nemzedékeket tépnek ki az emberiség testéből és sodornak bele az immár ötödik éves sötétben hömpölygő roppant halálfolyamba; amikor az emberiség örök értékei, az emberi szellem nagy lángolásainak, erőfeszítéseinek, hősi és szent fölbuzdulásainak emlékei égnek hamuvá és omlanak porba egyik napról a másikra, amikor a végzetes vihar ítéletes zúgásában népek reszketnek jövő sorsunk miatt – Krisztus papjának elutasíthatatlan kötelessége, hogy az igazság mellett kiálljon, és az emberben, bármilyen hitet valljon és nyelvet beszéljen, a testvérét nézze.

Kötelez erre, Tisztelendő Testvéreim, a keresztény cím, amelyet annyiszor használnak fel igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. Aki a felebarátja ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezer évi munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemben jár el, s – akarva, nem akarva – csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésbe hajszolták a népeket. Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen meggondolások alapján elvitatja, magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt is úgy tekintsék, mint „pogányt” és „vámost”, ami az Evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent.

Kötelez a bátor kiállásra az ifjúság várákozása. Az ifjúság az eszmék, jelszavak és szervezkedések összeviesszaságában, a fegyverek zaja mellett az élet más síkjain: az erkölcs, társadalom, politika sőt a tudomány síkján is uralkodó zűrzavarban zúgó fejjel tétován áll; az igazságra szomjas és a tiszta eszményért hevülő lélekkel figyel, honnan hangzik föl a tisztán csengő ige, amelyhez a csalódás veszélye és kockázatai nélkül lehet csatlakozni; várákozva nézi, hogy tűnik elő valóságként – a szélkakasok és alkalmi színváltások tarkaságából – az a határozott magatartás, amely tiszteletreméltó és követésre érdemes.

Kötelez a jószándékú emberek nagy tömege, akik a veszélyt, melybe a háború a művelt világ-

gal együtt minket is belesodort, egész fenyegető komorságában látják, a megoldásra váró kérdéseket s a megoldás helyes, mert a körülményekből következő sorrendjét, lelki erejük és munkájuk átadására, ha a nagy érdekek szolgálatában az erkölcsi alapot és felelősséget látják.

Végül kötelez, tisztelendő testvéreim utolsó elalkudhatatlan kincsünk: a népünk becsülete. A nép mindenütt az igazságos jogon, a mindenkire egyformán alkalmazott törvényeken és a mindenki iránt megnyilvánuló szereteten felépített rendre vágyik, mert veleszületett jogérzékével és időtlen tapasztalataiból tudja, hogy ez adja meg életének azt a biztos keretet, melyben magáért, családjáért és a közösség javáért is nyugodtan dolgozhatnak. Népünknek nem tulajdonsága az ellenségeskedés. Újabban is megható tanújelét adta, hogy bajbajutott embereket, ha más nép fiai is azok, mennyi megértéssel, szeretettel és segítő készséggel tud fölkarolni. És a legnagyobb áldozatokat mindig ő hozza. Ha nagy veszélyeket kellett elhárítani, pénzét, munkáját, vérért adta oda a szent cél védelmére. Most is Keleten a testéből épít falat, hogy a tűzhelyeit fenyegető ellenséget föltartóztassa. Méltán várja tehát, hogy amíg ő harcol, dolgozik és adózik, az ottani élet felelős gondozói s az erkölcs és vallás hivatott képviselői a jog, igazság és szeretet parancsai szerint lássák el tisztüket.

Értesültem, hogy híveim, az egyházmegye legkeletibb határától kezdve, mélységes megdöbbenéssel fogadták az ismert személyiségek szabadságának a korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket, és ugyanúgy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsös felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem fel, mert ez egy széles tömegnek a felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örvendek annak, hogy az igaz katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él a népünk lelkében. Fiai a keleti határokon az embertelen szovjet rendszer betörése ellen harcolnak, városaink és ipartelepeink védtelen lakói az angolszász hatalmak bombázásaiban egy másik embertelenség fájdalmait szenvedik. Megérti, hogy a rendkívüli körülmények rendkívüli intézkedéseket válthatnak ki, keresztény érzése azonban annál ösztönösebben tiltakozik, ha ugyanakkor itthon tapasztalja, hogy emberekben az emberi személy méltóságát megalázzák, és embereket emberi jogaikban, vagy emberi jogaik védelmében korlátoznak véleményük, vagy vallási mivoltuk miatt.

Kedves Fiaim! Két hónappal ezelőtt, amikor a szerpapságot adtam föl nektek, azt mondtam, lehet, hogy a vértanúságra avattalak fel titeket. S ezt megismétlem most is. Lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek; lehet, hogy gúnyolni és sárral fognak megdobni; lehet, hogy hála és elismerés helyett hálátlanság lesz a fizetségtek. De a szent hivatalnokkal járó köteleességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem a börtön, sem az emberi tekintetek. Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és börtön nem szégyen, hanem dicsőség.

Krisztus követségében jártok, induljatok hát útnak bátran, felemelt fejjel és elszánt lélekkel. Legyetek az igazság védői és a szeretet apostolai. Közvetítsetek az Isten és az ember között. A szentmiseáldozat és szentségek erejével nyissátok meg az eget, és hozzátok le, közvetítsetek bőségben a beteg emberiség számára Isten gyógyító kegyelmét és megváltó irgalmát. Legyetek a bénának lába, a vaknak szeme, az árváknak, szegényeknek, az elesett és szenvedő emberek nagy tömegének gondviselő atyja. Vállaljátok a gondjaitokra bízott hívek küzdelmes életét, sorsát és bajait. S álljatok az őrhelyen, ahová küldettek, hősi elszántsággal a legnagyobb veszély idején is.

Útravalóul Isten nevében főpásztori áldásomat adom, s hiszem, hogy a hívek imádsága, a felemelt emberek és az Istennel kibékített lelkek hála fogja kísérni munkátokat. Úgy legyen!

4.

*A román hírszerző szolgálat (SSI) feljegyzése
Márton Áron 1944. május 18-i kolozsvári beszédéről
Bukarest, 1944. május 30.
Gépelt másolat. AMR, fond 5417, dosar nr. 1172, fil 97.*

Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök néhány napot Kolozsváron töltött, ahová a szokásos kánoni vizitáció keretében érkezett. Május 18-án, ami katolikus ünnep, misét celebrált a katolikus székesegyházban, s három papnövendéket szentelt fel. A szertartás végzetével egy hatásos beszédet mondott, amelyben határozottan elítélte a zsidókkal szemben a magyar hatóságok által elkövetett antibumánus és jogtalan atrocitásokat. A püspök hangsúlyozta, hogy a gettókban internált gyerekekkel, nőekkel és idősekkel szemben alkalmazott bánásmód nélkülözi a keresztényi érzületet. Néhány héttel ezt megelőzően a református püspök és a katolikus esperes is tiltakozott a prédikációjában a zsidók üldözésével, illetve a gettókban velük szemben alkalmazott szabályokkal szemben.

Aláírás nélkül

5.

A román rendőrség főigazgatóságának jelentése az észak-erdélyi zsidók deportálásáról

Bukarest, 1944. június 24.

Gépellt másolat. AMR, fond 5417, dosar nr. 1172, file 109+verso.

A magyarországi és észak-erdélyi zsidók többségét deportálták. Egy részük Németországba került, a legtöbbjüket lengyel területre hurcolták, még a legvesélyesebbnek ítélt személyeket a kenyérmezei táborban internálták. A kolozsvári gettóban még körülbelül 600 személy maradt, akiket egyelőre nem lehetett elszállítani mert mozgásképtelenek vagy betegek voltak, de később őket is elviszik Lengyelországba. A gettóban lévő rossz higiénés viszonyok, a fertőző betegségek miatt sokan még a gettóban meghaltak vagy öngyilkosságot követtek el. A Németországba és Lengyelországba irányított vonatszerelvényeken embertelen viszonyok uralkodtak. Körülbelül 60 személyt tömörítettek egy vagonba, egy kanna fürdővízzel és egy kannával az egyéb szükségleteik kielégítésére. A vagonokat lezárták. Sem csomagokat, sem élelmiszert nem vihettek magukkal.

A LEVÉLTÁRI IRATOK JELZETÉBEN ÉS AZ IKTATÓSZÁMÁBAN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AMR = Arhivele Militare Române Pite ti (Pite ti-i Román Katonai Levéltár)

Fond 5417 = Marele Stat Major-Sec ia II-a Informa ii (Vezérkari Főnökség II. Információs Osztálya)

MOL = Magyar Országos Levéltár

K 63 = Külügyminisztérium Politikai Osztályának általános iratai nr. = num rul (szám)

pol. = politikai

° A forrástanulmány az OTKA támogatásával, a PD 72265. sz. projekt keretében készült.

¹ Ld. pl. Szalay Jeromos: *Vértanú püspök vértanú népe. Márton Áron erdélyi püspök, hitvalló és szabadság hőse*. Köln – Detroit, [1958]. 125-127. Forrásmegjelölés nélkül. Szőke János: *Márton Áron*. Nyíregyháza, 1990. 389-393. Forrásmegjelölés nélkül. Domokos Pál Péter: *Rendületlenül. Márton Áron Erdély püspöke*. Szerkesztette: Hidvégi Máté. Budapest, é. n. [1989]. 165-166. Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, 2002. 100-106. Iulius Mure an: *Epicopul Márton Áron*. Cluj-Napoca, 2008. 41-42.

² Legelőször Szenczei László közölt abból egy három bekezdésből álló részletet forrásmegjelölés nélkül. Szenczei László: *Az erdélyi magyarság barca (1940-1944)*. Budapest, 1946. 31.

³ Virt László: Bevezetés egy Márton Áron-szentbeszédhez. *Vigilia*, 1985. 1. sz. 69-71.

⁴ Virt László: *Márton Áron, a lelkiismeret apostola*. Budapest, 1988. 107-111.

⁵ Hetényi Varga Károly: *Beszélgetés a Mesterrel. Imák és elmélkedések az újfúvág számára*. Budapest, 2009. Nyolcadik kiadás. 490.

⁶ Domokos Pál Péter: i. m. 234-236.

⁷ Marton József – Kuszálík Péter: Márton Áron egyik híres szentbeszéde. *Székelvöld*, 2009. 9. sz. 100-105.

⁸ A zsidó felekezeti vezetők 1944 áprilisában más magyar egyházi és társadalmi vezetők mellett eljárak Sándor Imre püspöki helyartónál is, arra kérve őt, hogy akadályozza meg a zsidók gettóba kényszerítését. Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben (1625-1944)*. A kéziratot gondozta és a kötetet szerkesztette: Komoróczy Géza. (Hungaria Judaica, 9.) Budapest, 1995. 298.

⁹ Márton Áron püspök áldozócsütörtökön kispapokat szentel fel Kolozsváron. *Keleti Újvág*, 1944. május 17. 3.

¹⁰ Szirmai Béla: Emlékek a papnevelde kolozsvári éveiből (1940-1945). In: *Seminarium Incarnate Sapientiae. Emlékkönyv a 250 éve alapított Gyulafehérvári Papnevelde Jubileuma alkalmából*. Szerk.: Marton József. Gyulafehérvár, 2003. 29.

¹¹ Ld.: *Márton Áron emlékkönyv. Születésének 100. évfordulóján*. Szerk.: Marton József. Kolozsvár, 1996. 228.

¹² Virt László: *Nyitott szívvel*. I. m. 104.

¹³ Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorok. Beszélgetések*. Budapest, 1986. 286.

¹⁴ Ld. a 3. sz. iratot.

¹⁵ A beszéd szövegét kézhez kapta Angelo Rotta budapesti pápai nuncius és Serédi Jusztinián hercegprímás is. Szőke János: i. m. 145.

¹⁶ Domokos Pál Péter: i. m. 165.

¹⁷ Három kispapot szentelt fel Kolozsváron Márton Áron püspök. *Keleti Újvág*, 1944. május 20. 3.

¹⁸ Ld. pl. Három új lelkészt szentelt fel Márton Áron püspök Kolozsváron. *Ellenzék*, 1944. május 19. 4.

¹⁹ Az örök igazságokról szólt Márton Áron püspök kolozsvári szentbeszédében. Három új papot szentelt fel a főpásztor. *Kolozsvári Esti Lap*, 1944. május 19.

²⁰ Ld. Márton Áron püspök Kolozsváron. *Magyar Lapok*, 1944. május 20. 9.

²¹ Említést érdemel Jakabffy Elemér vezércikke a lap július 31-i számában, amelyet a püspök pappá szentelésének 20. évfordulójára írt. Jakabffy Elemér: Márton Áron. *Déli Hírlap*, 1944. július 31. 1.

²² Domokos Pál Péter: i. m. 165.

²³ Virt László: *Nyitott szívvel*. I. m. 106.

²⁴ Ioan-Marius Bucur: *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române (1918-1953)*. Cluj-Napoca, 2003. 99-101.

²⁵ Pomogáts Béla: Az 1944 őszi erdélyi háborúellenes mozgalomról. *Beszélgetés Vita Sándorral. Tüzetáj*, 1981. 10. sz. 54.

²⁶ Moshe Carmilly-Weinberger: i. m. 301.

²⁷ Ady Izabella: *Politica Episcopiei Romano-catolice de Alba Iulia de hotzazare a izraeli ilor în anii 1940-1945*. Cluj, 2009. Kézirat.

²⁸ Terjedelmi korlátok miatt a román nyelvű iratokhoz regesztákat írtunk, a regeszták alapjául szolgáló szövegrészeket magunk fordítottuk. Csak a Márton Áronra, illetve a zsidóság helyzetére vonatkozó szövegrészekhez írtunk regesztát.

²⁹ Az irat beérkezését 1944. május 13-án, 55.571. sz. alatt regisztrálta a vezérkari főnökség II. osztálya.

³⁰ Az irat beérkezését 1944. május 12-én, 561.639. sz. alatt regisztrálta a vezérkari főnökség.

³¹ Andronescu R. Mihail (1895-?) román katonatiszt, 1913-1915 között a tüzértszti iskolát végezte el, 1915-ben alhadnagyi rangban lépett szolgálatba, részt vett az első világháborúban. 1934-től alezredes, 1939-től ezredes, 1944. március 23-tól dandártábornok, 1944-1945-ben az I. román hadsereg vezérkari főnöke. 1944-ben a katonai felsőiskola parancsnoka.

³² Pambucol A. Ioan (1896-?) román katonatiszt, 1917-ben tartalékos alhadnagyi rangban lépett szolgálatba, részt vett az első világháborúban. 1927-től kapitányi, 1936-tól őrnagyi rangban szolgált, 1941. május 10-től alezredes, 1944-1945-ben az I. román hadsereg II. Információs Osztályának vezetője, 1945-ben az I. vadászrezred parancsnoka.